

BUXORO MAKTABIGA MANSUB O'RTA ASR TOKCHA VA NAMOYON NAMUNALARI

Beknazarova Shaxrizoda Ulug'bek qizi

Kamoliddin Behzod nomidagi

Milliy Rassomlik va Dizayn Instituti

II bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: Arx. f. n., MRDI professori

Dosmetova Z. Sh

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro me'morchilik maktabiga xos bo'lgan o'rta asr tokcha va namoyon (devor yuzasidan bo'rtib chiqqan bezakli qismlar) namunalarining badiiy, konstruktiv va ramziy xususiyatlari tahlil qilinadi. Madrasalar va masjidlar interyerida qo'llanilgan tokcha va namoyonlar ganchkorlik, naqsh va epigrafika bilan uyg'un holda o'rganiladi. Ularning diniy-ma'rifiy muhitni shakllantirishdagi o'rni yoritiladi.

Kalit so'zlar: Buxoro me'morchilik maktabi, tokcha, namoyon, ganchkorlik, madrasa interyeri, islamiy, girih.

Аннотация: В данной статье анализируются художественные, конструктивные и символические особенности образцов токча и намоён, характерных для бухарской архитектурной школы средневекового периода. Токча и намоён, применявшиеся в интерьерах медресе и мечетей, рассматриваются во взаимосвязи с ганчной резьбой, орнаментальными композициями и эпиграфикой. Раскрывается их роль в формировании религиозно-просветительской среды.

Ключевые слова: бухарская архитектурная школа, токча, намоён, ганчная резьба, интерьер медресе, ислими, гирих.

Annotation: This article examines the artistic, structural, and symbolic features of tokcha and namoyon elements characteristic of the medieval Bukhara architectural school. Tokcha and namoyon, widely used in the interiors of madrasas and mosques, are analyzed

in close connection with ganch carving, ornamental patterns, and epigraphic decoration. Their role in shaping the religious and educational environment is highlighted.

Keywords: Bukhara architectural school, tokcha, namoyon, ganch carving, madrasa interior, islīmī, girih.

Buxoro shahri o‘rta asrlarda Markaziy Osiyoning yetakchi diniy-ilmiy markazlaridan biri bo‘lib, bu yerda shakllangan me‘morchilik maktabi o‘zining ixchamligi, mutanosibliги va nafis interyer bezaklari bilan ajralib turadi ¹. Ayniqsa, madrasalar interyerida uchraydigan tokcha va namoyon elementlari Buxoro maktabining muhim badiiy belgilaridan hisoblanadi².

Tokcha: shakl va funksional xususiyatlar

Tokcha — devor ichiga chuqurlatib ishlangan arxitektura elementi bo‘lib, u Buxoro madrasalarida ham amaliy, ham estetik vazifani bajargan. Tokchalar ko‘pincha hujralar, darsxona va masjid qismida joylashib, kitob, chiroq yoki maishiy buyumlarni qo‘yish uchun xizmat qilgan³.

Buxoro maktabiga xos tokchalar quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

- shaklan sodda, ammo nisbat jihatdan mukammal bo‘lishi;
- ganch o‘ymakorligi bilan bezatilgan ramkaga ega bo‘lishi;
- geometrik (girih) va o‘simliksimon (islīmiy) naqshlarning ustunligi⁴.

Tokchalarning kompozitsion joylashuvi

Buxoro me‘morchilik maktabida tokchalar interyer makonining tasodifiy elementi emas, balki oldindan rejalashtirilgan kompozitsion tizimning bir qismi bo‘lgan. Ular

---

¹ Бартольд В. В. Культура мусульманского Востока. — М.: Наука, 1966.

² Булатов С. С. Узоры на памятниках архитектуры Средней Азии. — Ташкент: Фан, 1972.

³ Пугаченкова Г. А. Зодчество Средней Азии. — Ташкент: Искусство, 1981.

⁴ Гулямов Я. Г. История архитектуры Бухары. — Ташкент: Узбекистан, 1986

ko‘pincha devor o‘qlariga simmetrik joylashtirilgan bo‘lib, ichki makonning vizual muvozanatini ta‘minlagan⁴.

Madrasalardagi hujralarda tokchalar odatda:

- qiblaga qarama-qarshi devorda;
- kirish eshigi yonida;
- yoki markaziy devor kompozitsiyasining o‘rtasida joylashgan.

Bu joylashuv bilim, nur va tartib g‘oyalarini ramziy tarzda ifodalagan¹

Tokcha shakllarining tipologiyasi

Manbalarga tayanib, Buxoro maktabida tokchalarning bir necha asosiy turi ajratiladi:

Yarim doira shaklidagi tokchalar – eng qadimgi va keng tarqalgan tur bo‘lib, sokin va muvozanatli makon yaratishga xizmat qilgan.

• To‘rtburchak va yassi tokchalar – ko‘proq hujralarda uchrab, amaliy vazifasi kuchli bo‘lgan.

• Ko‘p qirrali va ravoqli tokchalar – tantanavor interyerlarda, ayniqsa, darsxona va masjid qismlarida qo‘llanilgan.

• Bu shakllarning barchasi ganch o‘ymakorligi orqali badiiy jihatdan boyitilgan.

Namoyon: badiiy va ramziy mazmuni

Buxoro maktabiga xos jihatlardan biri — tokcha va namoyonning yagona kompozitsiyada uyg‘unlashuvidir. Namoyon ko‘pincha tokchanning tashqi ramkasi yoki ustki qismida joylashib, asosiy diqqat markazini belgilagan⁵.

Buxoro maktabida namoyonlar ko‘pincha tokchalar atrofida yoki mihrab yaqinida qo‘llanilgan⁵.

Namoyonlarning asosiy vazifasi makonning muqaddas yoki ahamiyatli qismini ajratib ko‘rsatish bo‘lib, ular ko‘pincha Qur‘on oyatlari yoki diniy hikmatlar bitilgan

---

¹ Бартольд В. В. Культура мусульманского Востока. — М.: Наука, 1966.

⁵ Grabar O. The Formation of Islamic Art. — New Haven: Yale University Press, 1987.

epigrafik bezaklar bilan boyitilgan⁶. Qo‘shimcha tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Buxoro interyerlarida tokcha va namoyonlar yorug‘likni boshqaruvchi element sifatida ham xizmat qilgan. Ganchning oq rangda bo‘lishi tabiiy yorug‘likni aks ettirib, makonni vizual ravishda kengroq ko‘rsatgan².

Ba’zi tokchalarda rangli bo‘yoqlarning minimal qo‘llanilishi (moviy, och yashil) ruhiy sokinlikni kuchaytirgan⁷.

Buxoro maktabiga xos tokcha va namoyon namunalari quyidagi yodgorliklarda yaqqol kuzatiladi:

- Mir Arab madrasasi – hujralardagi sodda, lekin nafis ganch tokchalari bilan mashhur;

- Abdulazizxon madrasasi – namoyon va tokchanning murakkab kompozitsion uyg‘unligi bilan ajralib turadi;

- Ulug‘bek madrasasi – sokin va mutanosib interyer yechimlariga ega.

Ushbu obidalar Buxoro maktabining yetuk badiiy an‘analarini tasdiqlaydi. Buxoro me‘morchilik maktabiga mansub o‘rta asr tokcha va namoyon namunalari interyer bezagining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular nafaqat amaliy ehtiyojni qondirgan, balki diniy-ramziy mazmuni yetkazuvchi badiiy vosita sifatida xizmat qilgan. Ushbu elementlar orqali Buxoro maktabining estetik tamoyillari — soddalik, mutanosiblik va ma’naviy chuqurlik yaqqol namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Бартольд В. В. Культура мусульманского Востока. — М.: Наука, 1966.

2.Булатов С. С. Узоры на памятниках архитектуры Средней Азии. — Ташкент: Фан, 1972.

---

⁶ Ettinghausen R., Grabar O., Jenkins M. Islamic Art and Architecture 650–1250. — New Haven: Yale University Press, 2001.

² Булатов С. С. Узоры на памятниках архитектуры Средней Азии. — Ташкент: Фан, 1972.

3. Пугаченкова Г. А. Зодчество Средней Азии. — Ташкент: Искусство, 1981.
4. Гулямов Я. Г. История архитектуры Бухары. — Ташкент: Узбекистан, 1986.
5. Grabar O. The Formation of Islamic Art. — New Haven: Yale University Press, 1987.
6. Ettinghausen R., Grabar O., Jenkins M. Islamic Art and Architecture 650–1250. — New Haven: Yale University Press, 2001.
7. Hillenbrand R. Islamic Architecture: Form, Function, and Meaning. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1994.